

Poemas de

MARÍA JOSÉ FERRADA

Lengua: **Mixe**

Traducción: **Rosario Patricio Martínez**

Pueblo: **El Duraznal, Municipio Ayutla Mixes, Oaxaca.**

Toc toc mi corazón

Primera edición: 2022

Producción: Secretaría de Cultura

Coordinación Nacional de Desarrollo Cultural Infantil-Alas y Raíces

© Por los textos: María José Ferrada

© Por la ilustraciones: Amanda Mijangos, Valeria Gallo, Isol, Gabriel Pacheco, Tania Recio, Yosh, Katsumi Komagata, Israel Barrón, Paloma Valdivia y Cuauhtémoc Wetzka

© Por la traducción: Rosario Patricio Martínez

Cuidado de la edición: Mónica Zárate y Edaena Mata

Curaduría: Claudia Nuncio, Claudia Vences y Navile Razo

Ciudad de las traducciones: Nadia Ñuu Savi

Diseño editorial: Frida Solano

D.R. © 2022 de la presente edición: Secretaría de Cultura / Coordinación Nacional de Desarrollo Cultural Infantil-Alas y Raíces

Paseo de la Reforma 175, piso 5, Col. Cuauhtémoc, Alcaldía Cuauhtémoc, C.P. 06500, Ciudad de México

www.cultura.gob.mx

www.alasyraices.gob.mx

Las características gráficas y tipográficas de esta edición son propiedad de la Coordinación Nacional de Desarrollo Cultural Infantil-Alas y Raíces de la Secretaría de Cultura. Todos los derechos reservados. Queda prohibida la reproducción total o parcial de esta obra por cualquier medio o procedimiento sin la previa autorización por escrito de la Secretaría de Cultura / Coordinación Nacional de Desarrollo Cultural Infantil-Alas y Raíces.

ISBN

Hecho en México

GOBIERNO DE
MÉXICO

CULTURA
SECRETARÍA DE CULTURA

alas raíces

María José Ferrada

Jam ojts kyaxë'ëky mää mej käjp txë'aty Chile ku jëmëjt näjty y'any tu'ukmil, taxtujkmëkö'pxyjatëky'pxmyajkjëxtujk. Tëkëëknëm näjty jyëmëjt ku ojts timyëtu'uk'oojk nitky tmëtey tsyapay, nejt ojts tjënmay ku jaaky öpy tsujp tunk'ätä'ny. Taa mëjk t'ajextëkn et näxwiiny. Jä' mëpxy wijyney tsyojknaxpy mete'p nëmä' kyëjaapyjëtsjömyy'ayuujk yjatimyaknëkajamy.

alas raíces

JATSJO'NTÄ'ÄKY

Ojts tu'uk xëew tu'uk tiemp tpääty ku käjpxo'okkk, konk tsa'ank, tsu'kxx tukë'y myonkiixy ku ojtsyaktsumkixy, jajpja'jyantsy pyujtë'ëknët, jatimypëtsëmäntëp. Tëe naktëkätsyë'm xë'n chäm napyääjtyë'm, xë'n nmuku'uk ntu'knëjävën ku yaktseky, ku öy yak'ixy, ku jakam nko'nyë'm ntse'nyë'm. Tëe nkoojë'kyëm jëts mätsä'ä yakpat'ixy xë'n nyëkejy, yak'ejxp xë'n kuuy tyu'u tak'öy jëts xë'n pëjy kyaxë'ëky tsujnaxy xyi'iky.

Pojtë'm pojtë'm, ëjts n'änmëjän y'atë'ëtsy jëts ääw ayuujk, në'extutk tyanewää, ja'ts xtu'kjamyëtsyëm ku jaa pën yak'awexp jëts jaa pën x'awixyë'm jëts jaaky ke'etsk uky natyatsa'në'n natyatsu'kxë'n.

Mäjk tsuj öy jaaky yë' María José Ferrada tak'öy takkojy, jëts mäjkmajtsk nëwiiny ayuujk tëkatsyety yakjanyaxy. Ku yä't ääw ayuujk yakxëtëny jajp tmëët nayte'n tsuj y'ëky jëts n'ejxë'n njä'wë'n jëts njënmä'yë'n xtam Nëwenpët jä'äy t'ejxt tjawët, jëts Argentinët jä'äy, jëts Chilet jä'äy mëët Japonët jä'äy.

Te'n yaktseky ku yä't tsuj öy jaaky mëët ëky, jyënaxp ääw ayuujk jëts jakamnaxy jyä'ät, ku kuuty yëny tä'äkt jëts xakjënko'në'n jëts xtukjamyäjtsë'n ku kajaa nxontaajkyë'm ku jatekojk nay'exë'm napyäätë'm.
Jatëkojk nakyo'në'n natsya'në'n.

I.

Te'n ejts kajanaxy nxontä'äky ku jatëkojk
nay'ijxyë'm napyäjtyë'm tamëkeexy:

Nëej yö'öpy te'p txë'äjtp Pánuco
mëj kojpk Popocatépetl y'ää jyoojtë'n
tukë'y tsäpwenp tsäpotp

jëts xëë nayte'n.

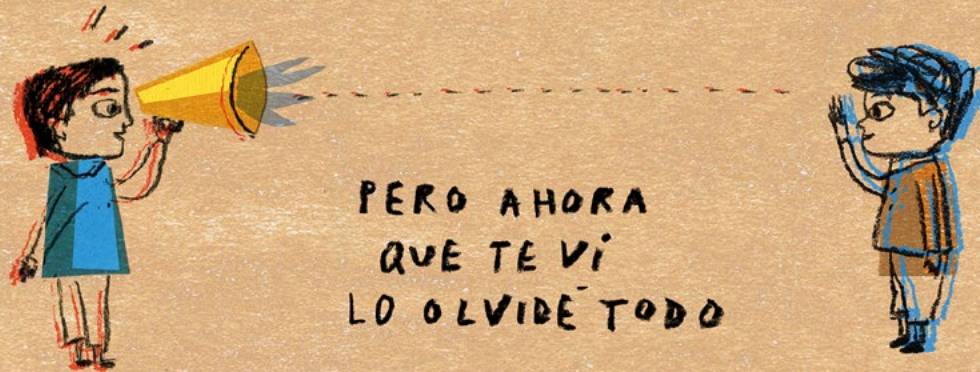
II.

Nikä'tnëm mejts mjä'äty
kuts nēja'wën ku mejts jaa miny.

Nojksjëyujk tyu'u ëjts xtukmëtoop.
Ku pëjy pyojëtity ëjts xtukmëtoop.
ku joon kä't kyaajkë'ëky
ajtsp ja'y xëë takyo'oy taknaxy
yaakoojty, yë'ts xtukmëtoop.

QUERÍA CONTARTE MUCHAS COSAS:

PERO AHORA
QUE TE VI
LO OLVIDÉ TODO

Y QUIERO QUE SEAS TÚ QUIEN ME CUENTA COSAS.

III.

Maynyaxy mejts tiety njatamumätyä'kä'ny:

Ja' koots ku ojts n'akumää ku tsapwenp yö'öpy atom
(maynyaxy matsä'ä tsäpwenp ntanäjxyë'm, atom nëmatsyky,
neky antäkp pëyë'kp täm ntayo'yë'm ntanjxyë'm).

Ja' jöpy kuts ja' n'uk ojts tyëköy
(ketee mjotmay, mpäjäjtë'm nejtja' nitsyuujtëk)

Ja' xëep ku ojts tyu'uy, ojts xëe jyënwätsy
taa ojts i'itsy nyakyojy
(jajp ojts npentän aki'ipy tyimykyaxë'ëky).

Jajpts tiety wään ayuujk njanëkäjpxä'ny:
Tsaan.

Poop pä'äk.

Mutsk matsä'ä

kuts mejts tää tsyäm n'ejxpääty, tukë'yts ntimjatyëköykixy
Ja' ëjts tsyäm ntsejkpy ku mejts ëjts xmumatyä'kt:

Kumä'äy.

Jëyujk

Ujkë'n mëet ayuujk mete'p oytye'kn mjawëp.

IV.

Mää mejts mweenë'n mët'ejts nja'
kuuty tu'uk mpëktääjkë'm.

Tii naktu'në'm:
Matsä' pi'ixy.
Xë'n soon y'iy xu'uxy.
Kipy mä'ts jëts ääy ujts.

Xëm'ejtp y'et.

Kuts kyootsë't
tsë'kxpejkx xpëtëjkë'm
jëts nkuno'okë'n.

V.

Ku tsyäm yää mjaa
ayuujk tu'uk ntanë'ejxëyamy
mëte'p mejts ja'y mëtookukëp.

Tëetsa' nak'öy:

Mëet pëjy,
Mëet tsäpkaakpyajkx pu'xk,
Mëet ö'pky,
Mëet matsä'ä pëjy myaxu'unck.

VI.

Jëts yakxëtu'unt ku mejts yää mjaa
–ku kä'tnëm nitii k yatëkatsy xë'n mxi'iky –
yë' nxëetu'unë'm.

Më'näntëp:

yaak
nityky
Xëëpat'ejxptë,
(ku jakxon x'uk ejxt
m'expäätp ku ak'öy wet tää tnatyaxöxyët)

në'amuk poop köy.

VII.

Ojts ëjts tuuk nja'amtoojëmpity
Juun ntejë'n myenä'ny.

Ojts ëjts xjën'ijxy taa wyä'ny
pootooty.

VIII.

Kanäk'ook
ojts nojksjëyujk mxëë nta'anëëjm.

¿Yë' y'äk mtatsënaapy
Ku minya?

¿Yë' tëë
mtsëminya?

IX.

Pojtë'm pojtë'm
m'ää mjoojt y'atë'ëtsy

Pojtë'm pojtë'm
ëjts nja' y'atë'ëtsy

te ´n muku'ktëjk syoon y'iy

(tu'kween, tpatmëtoot,

ääy ujts
joon
nitky).

X.

Ja' ejts n'amtoojämpitpy, juun ntëjë'n jatëkojk n'ejxt mpäät.
Tsojk, të'n mejts m'atsöy.

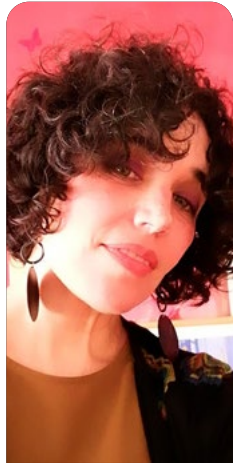
“Tsojk”
¿Jëpy uk tsuuj juun ntejäna?

“tsojk”

¿Jaa ntëjë'n ku tyë'kxta?
¿Nitsyuujtëk ku talpëjy näjty pyëtsimya?
¿uk jaa ku nëjënkap näjty jyaaaja?

PEŊĚTY T'UJKTĚP

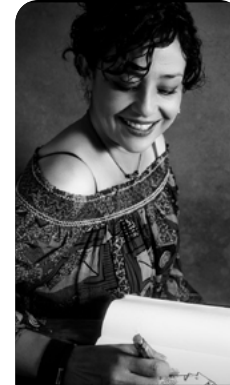
Tania Recio

Jĕjpy xyujxp nĕjty eneer po'o ku ĕjts ojts nkaxĕ'ĕky, te'nxtamxyĕxyĕ'njĕtsku njatsykyatimypyĕstsĕ'mĕ'n ntsapixyĕtpy, ōy matyĕ'ĕky njatsytunk'ĕjtĕ'n nmatĕĕĕjketpy, pĕs te'n, te'n ĕjts njuujky'aty, jajp ĕjts njĕĕjp n'atej nekyĕtpy, matyĕ'ĕky ĕjts nekyĕtpy n'ĕjxnaxpy ōy yĕny ōy kyon matyĕ'ĕky. Tania ĕts ojts nakxĕĕmo'oy, "princes" nyĕkejy, ku ĕjts, nĕm ĕjts nwĕ'ny, matyĕ'ĕky ĕjts njaapy, mutsk ĕnĕ'ĕjk ĕjts ijky njatu'tsojpkĕkamy jaaky. Nmumĕtĕ'p ĕtjts ja' ōy jyuun, te'n ĕjts njĕmay.

Yosh

Mutskyĕ'm ĕjts n'atseky ku ĕjts n'ĕky. Kajanaaxy ĕjts ijky n'atseky ku n'ixy xĕ'n laps yaktajĕ'ĕy jĕts ke'tsk taknijky jĕts jĕyujk yak'ōy, ¡Pum!, pojĕ'n y'ōy. Tĕĕ maynyaxy jĕmĕjt nyĕxn jĕts nayte'n tĕĕ manyaaxy ĕjts nak'ōyĕn n'ujkn jekyĕ'p jĕyujk, pujjĕ'ĕy, nĕmĕ'ĕ jĕts nayte'n elefant, ja'y ku cham poop nekyĕxp ĕjts nkĕxke'tsn, mĕĕt nmapxy neky jĕnkon, mĕĕt nkaweĕtĕs mĕĕ tsajpjĕyujk kyĕx'ĕky.

Valeria Gallo

Ejtpĕm ĕjtsyĕ' ujkĕ'n ntsojknaxy. Tĕĕ nyĕjxn jĕxtĕjky majpxy wijyneky tĕĕ nak'ōyĕ'n, ōy natyu'uk uk ōyts jat'u'uk ujkpĕtĕjk mĕĕt napyĕtĕk. Te'nts njaw ku kajaa yakjotkujk'ĕjty yĕ' ujk, te'nts ijky njatseky ku na'amuk y'uktĕt. Ntsojknaxpy ĕjts nayte'n kuts cine nijky, ku jĕ'ĕy kyoot, ku jĕ'ĕy n'ĕjxnaxy jĕts kuts ntĕ'ĕky

Amanda Mijangos

Ku ĕjts nĕjty nmutsk kiixy te'n ĕjts n'otaty ku tejk pojtsk ntunkĕ'tĕ'ny, oojknĕm ojts x'ĕjxpaaty ku nĕkkajaa ĕjts n'atseky kuts ja' tĕjk nkĕx'ukt nekyĕxp. Taa chĕmĕ'nĕ'n mĕĕt ĕjts ja' nĕ'ky ntimjĕtity ōy myĕĕ.

Israel Barrón

Kuts nmutsk'aty maynyaxy ĕjts nteety ijky laps mĕĕt majpxy neky mĕte'p poop y'ĕĕy, te'nts ojts n'expĕĕty ku ōy ĕjts ntu'yo'oy, nakkojp ĕjts matyĕ'ĕky kuts tee nkĕx'ĕky. Jaay ĕjts ojts nmach ja' mete'p yakta'ujkp, kĕ't n'ukmastutn, taa chĕmĕ'n ti'nyĕm ĕjts ntojknaxy poopneky mĕĕt kipyalpsy. Ujk ĕjts ntunk'ĕjty jĕts taa chĕm jajp ĕjts nayte'n nkaxĕ'ĕky mĕĕ matyĕ'ĕky nekkixpy jyuujky'atyĕ'n.

Isol

Isol ejts, ntsojknaxpy ejst ku n'ukt nayjët'en ku matya'äky uky njëmay. Mayjëëjp ejts ntatënpy, te'n mete'p txëë cra-yoon, collage, mëtë'p ke'tsp, jëts təkatsyety n'jxy xë'n y'ëky. Nayte'n ntsejkpy ejts kuts may təkatsety matyä'äky pyëtsimy. Ntsejkpy ejts ku pën mëët napyäaty jëts ku mää nikxy. Nitsyäjpts uky ejts tsujnaxy n'ijxp, jëts tsujxk nëëj nate'n. yäm ejts ntsëen mää mëj käjp txëew Buenos Aires, yäm Nëwenp nyäax apatkë'am.

Cuauhtémoc Wetzka

Cuauhtémoc ejts nxëew, ntsojknaxpy ejts nxëew ja' ku náhuatl y'ayuujk yë', jëts yë'ts n'ääts'ätpy. Mapxy neky ejts njënmaapy yë'ts ntunk'ätpy, jats junety njënmay jëts junety n'akumää. Ejtp ejts n'ëky, ntsojknaxpy ejts ku jën mä'äny njä'äy, jenpy matyä'äky, jëts nëkkajaa ejts ntseky ku wenkp ne'xpäaty xë'n n'ëky nyëkejy.

Gabriel Pacheco

Te'n ejts njä'yaty ku atyä'äky ejts tiyety ntuny, ujk ejts te'n njattunk'atpy. Kä'ts yë' njënjaw ku pe'ky uk ku pujx pe'kpy tee yaktëny. Ja' ejts njaapy xë'n tee n'ukjak'ëyët jëts ntojkanxpy ejts ku n'ëky. Ti'nyë'm ejts n'ëky.

Katsumi Komagata

Te'n ejts njä'yaty ku atyä'äky ejts tiyety ntuny, ujk ejts te'n njattunk'atpy. Kä'ts yë' njënjaw ku pe'ky uk ku pujx pe'kpy tee yaktëny. Ja' ejts njaapy xë'n tee n'ukjak'ëyët jëts ntojkanxpy ejts ku n'ëky. Ti'nyë'm ejts n'ëky.

Paloma Valdivia

Kuts ojts n'ujktso'ontä'äky, kä't ejts näjty öy njaty, ja'y ku ojts ejts nakpëtëk, naktamëtseky jëts ejts ujkë'n n'atsokt. Ku nmutsk kiix näjty, kajaanaxy ejts n'öjaw ku n'ëky, chäm matyjä'äy tyaxmyatyä'äkt. Ku ijky nakxëtëny, uk maxu'unx xëëjooty jats ijky laps nak-tamayaty.

Directorio

Alejandra Frausto Guerrero

Secretaria de Cultura

Marina Núñez Bernalova

Subsecretaria de Desarrollo Cultural

Esther Hernández Torres

Directora General de Vinculación Cultural

Guillermina Pérez Suárez

Coordinadora Nacional de Desarrollo Cultural Infantil